

Марија Клеут, Љиљана Пешикан Љуштановић

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српску књижевност

DOI 10.5937/kultura2275093K

УДК 821.163.41.09-1:398

355.48(497.13)"15/16"

оригиналан научни рад

СЕЊСКИ УСКОЦИ: ЗБИЉА И УСМЕНОПОЕТСКА ФИКЦИЈА

Сажетак: Сењски ускоци деловали су од 1537. до 1617. године, рајујући као плаћени војници или добровољци на страни Аустријске монархије, али идући и у походе на своју руку. Насупрот релативно крајком периоду од осам деценија свој историјској постојања, Сењани у усменој епизици описују на врло широком балканском простору и у дугом трајању. У раду се интерпретирају неке песме о сењским ускоцима са стеновишња њиховој анахроној поетици, значења и естетске вредности.

Кључне речи: сењски ускоци, народна песма, анахроно поље, епоетски појм, саже, сажејни модел, мифизација историје, историзација мита

*Чеша се је мала додизала
Од куда се вазда додизала,
Баш од Сења, прада дијелоја.*

Судбина сењских ускока била је битно условљена историјским збивањима. Године 1537. утврђени град Клис заузимају османлијске снаге, а његови браниоци повлаче се у Сењ, где настављају да се баве својим ратничким занатом. Године 1612. склопљен је споразум између Аустријске монархије и Млетачке републике (верификован 1617), по којем су ускоци протерани из Сења и околних места. Ратници који су и у страним (италијанским, латинским, немачким) историјским изворима називани по свом пореклу (*uscoci* – ускакали су из залеђа под турском влашћу у Сењ), означавањем су и детопонимном ознаком свог боравка. У историографији о њима се пише као о сењским ускоцима; у епским песмама познати су једноставно као Сењани.

Сењ је у XVI и XVII веку представљао важно стратешко упориште; три моћне државе на његовим границама – Аустријска монархија, Млетачка република и Османско царство – водиле су свака своју политику, што је значило и честе ратове, упаде на туђу територију и повремение периоде мира. Ускоци из Сења, сточари и ратници, плаћеници и добровољци, припадали су ингеренцији бечког двора, ратовали су за његов рачун, али ишли и у походе на своју руку. Допирале су њихове чете до Пуле, Дубровника и Круја, и залетале се дубоко у турску територију. Прича

о сењским ускоцима у великој причи о борбама за превласт на Јадрану можда је мала, али је само њихова.¹

Насупрот релативно кратком периоду од осам деценија свог историјског постојања, Сењани у усменој епици опстају на врло широком балканском простору и у дугом трајању. Песме о овим јунацима познате су у усменој традицији: Бугара, Македонаца, Црногораца, Хрвата, Бошњака и Срба. *Анахроно поље*² које покривају ови јунаци шири се преко граница њихове реалне егзистенције, додирујући се с јунацима старијих времена и песмама о војевању за слободу³, а песме их често повезују са широко обухваћеним светом ускока уопште.

Тако се у песми „Женидба од Задра Тодора“⁴ Тадија Сењанин опева као девер у сликовитој и анахроној сватовској поворци.⁵ Значењско и естетско језгро ове песме чине каталози јунака. Прво се васпоставља каталог муслиманских јунака, обједињен вером, савезништвом и заједничким циљем – отети Косу Смиљанића из свадбене поворке. Овај каталог понавља се три пута. Прва два понављања обликована су по образцу речено – учињено: Танковић позива четовође, а они потом долазе у Удбину. Формулација писма и церемонијално поздрављање остају мање-више неизмењени. Јунаци су у овом каталогу повезани у парове, по старости и титули („двije аге старе”; „двije аге драге”), по сродству („два брата рођена”) или по јуначком статусу („двije четобаше”). Ово упаривање функционише у песми као фон на коме се издваја изузетни јунак Тале од Орашца, у почетку коњем и оружјем:

*На кулашу коњу великоме
Завр'о се дреновом байином,
У байини хиљада клинаца,*

а потом непомирљивим јунаштвом. Треће (па и четврто понављање) одвија се док Тодор проводи сватове и „налази” редом све заседе, поздравља их и прима отпоздрав. У скоро дословном понављању ситуације:

*Њима Тодор добро јујиро виче,
Они њему љевше ѝрифајшили –*

1 За историју сењских ускока, пре свега, треба видети књигу: Stanojević, G. (1973) *Senjski uskoci*, Beograd: Vojnoizdavački zavod.

2 Без овог термина није могуће сагледати однос песме и историје, о анахронизму детаљније види: Клеут, М. (2007) Стварност и анахроно поље у српско-хрватским јуначким песмама, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане*, 36/2, стр. 91–100. Ширина анахроног поља сведочи о епској популарности јунака. Види у *Прилозима раду*: Анахроно поље Ивана Сењанина.

3 Према Вуковој периодизацији.

4 Караџић, В. (1846) *Српске народне њјесме III*, Беч: Штампарија Јерменскога манастира, бр. 24.

5 Анахроно поље ове песме, са становишта усмене епике и није нарочито широко, тамо где се историјске координате могу успоставити реч је о ускоцима и њиховим противницима из XVI и XVII века („u dve svatovske povorke, kao na kakvoj veličanstvenoj paradi, pojavljuju najveći junaci s jedne i s druge strane” – Deretić, J. (b. g.) „V. Klasična redakcija narodne epike”, *Kratka istorija srpske književnosti*, https://www.rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_05.html – 4. 4. 2021).

има елемената хумора. После великих припрема за сукоб, сви, чак и сам Осман Танковић „којино је цури муштерија” и који је покупио чету, пропуштају сватове. Да није Тала од Орашца, све би се свело на одмеравање и мирно мимоилажење скоро једнаких јунака. Само Тале није спреман да без сукоба пропусти поворку и прихвати будућу поругу. Рекло би се да и сам певач са симпатијама и уважавањем оцртава „нагнуту делију” која не прихвата обострано корисни компромис и својим јединственим оружјем, начињеним од глога, универзалног утука сваком злу⁶, насрће на Тодоров западњачки оклоп:

*Не море ње сјећи ошџира ђорда,
Ни љродийи љушка из кубура,
А море ли моја дреновача!*

Свадбена поворка Косе Смиљанића и од Задра Тодора, коју сагледава Алил, у формулативној сцени ухођења, а тумачи Мујо Хрњица понављајући опис (као „млађи” Алил не зна ко су јунаци у поворци), обједињена је заједничким подухватом, сродничким везама и упечатљивим колористичким акцентима. Геометријски прецизан, игром бројева⁷ наглашен распоред свадбене поворке (једна кочија, девет Томковића, седам Даничића, пет Мркоњића, три Кулишића и један девер, један младожења и један војвода од сватова⁸), оживљен је смењивањем боја чохе, коња, јуначких бркова. Поворка почиње свадбеном кочијом, обележеном златом, црвеном бојом и драгим камењем, наставља се акцентима црвеног (веденичка чоха, алатасти коњи, риђи бркови); зеленог („У зелену, на зеленим коњма”) и смеђег, црног, у које се поред „чохе веденичке”, враних коња и јуначких бркова утапа и именовање браће – Мркоњићи; најзад белог; враћа се неименованом црвено-златном сјају кочије и завршава (као каталог јунака) сликом тројице јунака издвојених изостанком колористичких акцената и особеном неупареношћу.

Чак и девер је само један, иако обредна норма подразумева два девера – ручног и прстенског. Ово одступање од нормe наглашава изузетност јунака којем „нема пара”. Мујине речи, упркос ритуалној увреди, то непосредно потврђују:

*Шџо је младо момче уз кочије
На вранчићу коњу од мејдана,
А не има браде ни бркова,*

6 Према Чајкановићу глог је: „Најмоћнији апотропајон против вампира (и вештица), и злих демона (нпр. болести) уопште, ма у ком се облику јављали.” Чајкановић, В. (1985) Глог, *Речник српских народних веровања о билкама*, Београд: СКЗ, стр. 75–80. Види и: Софрић Нишевљанин, П. (1990) *Главније биле у народном веровању и њевању код нас Срба*, Београд: БИГЗ, стр. 75–76; фототипско издање.

7 Види: Клеут, М. (1994) Карактеризација лика бројем у јуначким народним песмама, *Фолклор у Војводини*, бр. 8, Нови Сад: Удружење фолклориста САП Војводине, стр. 44–51.

8 Да је Стојан Јанковић војвода, у песми није изричито речено. Ипак, то се види по месту које он заузима у поворци („острагу јунак за сватов’ма”), пошто је војвода од сватова, заједно с војводом од дома током свадбе седао у друго чело трпезе (у првом седе стари сват и домаћин, невестин отац), а у путу је ишао последњи, пазећи да неки сват не заостане од поворке. Управо то чини Стојан, који после боја зазива и окупља сватове.

*А љевши је од сваке ђевојке,
Оно њи је ђевер уз ђевојку,
Оно њи је курвино койиле,
А на име од Сења Тадија;
Жешће њје у крајини нема
У Турчина ни у каурини. (Подвукле ауторке.)*

Насупрот монолитности братских дружина, које предводи најстарији, али које су бојом и функцијом означене као целина, усамљени јунаци, пре свега Тадија и Тале од Орашца, сведоче да јунаштво јесте усамљенички феномен. Колико год да је уклопљен у колектив, јунак је увек сâм и по правилу тежи самопотврђивању. Тако Тале започиње крвави обрачун, јер му је смрт у боју дража од срамоте, а Тадија животом брани невесту од Муја Хрњице, далеко искуснијег мегданције, али и од Мујиног брата Алила, који га рањава на превару.

Свадбена поворка Косе Смиљанића и од Задра Тодора представља једно од најупечатљивијих коришћења боја у српскохрватској усменој епизици.⁹ Ова слика чини релативно монотону, понављањима оптерећену и развучену песму изузетним песничким остварењем, али можда, унеколико, поништава њену епску природу, пошто премешта тежиште с радње на слику. Истовремено, песма „Женидба од Задра Тодора” сведочи и о томе да формулативност израза не мора бити препрека његовој естетској упечатљивости и да понављање само по себи не мора нарушавати лепоту и јединственост песме.

Најраније забележене песме о Сењанима налазе се у *Ерланџенском рукојису* и у *Дубровачком рукојису*.¹⁰ Настали у првим деценијама XVIII века, ови записи сведоче да је усменопоетска традиција била успостављена једно столеће након што су ускоци исељени из Сења. Знатан број песма о сењским ускоцима записали су Вук Караџић и његови савременици и наследници, све до поткрај XX века. У суштини, докле год траје усмено преношење епских песама, спорадично могло се и доцније наћи преносилаца песама о Ивану Сењанину.¹¹

По географској и временској распрострањености песме о Сењанима, пре свега о Ивану Сењанину, могу се мерити с песмама о Марку Краљевићу. Један такав покушај да се упореде Марко Краљевић и Иво Сењанин „у погледу морала и односа

9 Види: Деретић, Ј. (1978) Структура епске песме „Женидба од Задра Тодора”, *Опједи из народној ѡеснишћива*, Београд: Слово љубве, стр. [9]–43; Ајдачић, Д. (1993) Боје у српскохрватској народној поезији, *Зборник Мајишце срћске за књижевност и језик* бр. 40, св. 2, 285–321; Љуштановић Пешикан, Љ. (2007) Карактеризација епског јунака бојом, *Сћанаја село зайали. Опједи о усменој књижевностии*, Нови Сад: ДОО Дневник – Новине и часописи, стр. 144–155.

10 Геземан, Г. (1925) *Ерланџенски рукојис сћарих срћскохрвајских народних ѡесама*, Београд: Српска краљевска академија, песме бр. 64, 74, 94, 100 106, 113, 119, 122, 128, 131, 135, 143, 156, 164 (види: <http://monumentaserbica.branatomic.com/erl>, 4. IV 2020); Богишић, В. (1878) *Народне ѡјјесме из сћаринјих, највише ѡриморских зайиса I*, Биоград: Српска краљевска академија, песме бр. 108–111.

11 Систематично, на основу великог броја књига и рукописа, истражена је временска и просторна распрострањеност песама о Ивану Сењанину. Клеут, М. (1987) *Иван Сењанин у срћскохрвајским усменим ѡесама*, Нови Сад: Матица српска. У сличном обиму трајале су и друге песме о Сењанима.

према колективу” заснован је на разликама између два историјска лика, али су разлике између два поетска лика изведене на сасвим малом броју произвољно одабраних песама.¹² Да би се добили релевантни резултати о позицији ова два лика у усменој епској традицији, треба упоредити сужејне моделе песама у којима се они јављају.¹³ Међутим, и у погледу распрострањености песама о Марку Краљевићу и у погледу распрострањености песама о Ивану Сењанину, ако се претпостави да оба лика имају свој стварносни подстицај у историјским личностима, остаје питање: зашто људи чији је историјски значај мали (или бар не претерано велики) бивају оевани у многим песмама.¹⁴

Остављајући по страни узроке популарности Марка Краљевића и Ивана Сењанина (што заправо и не мора бити битно за вредност песама), можемо поставити питање о путевима усмене традиције којима су се кретале песме о Сењанима, као скупини јунака и као појединачним ликовима означеним именом Сењанин. Да ли су сењски ускоци у време свога интензивног ратовања на копну и на мору имали песама о сопственим подухватима, или су те песме настале као сећање на славну прошлост након протеривања из Сења, у оних десетак година када још трају четовања расељених ускока – питање је подложно претпоставкама, које се могу поткрепити знањима о условима за настанак и развој јуначке епике. Сењски ускоци били су ратничко-патријархални свет, онај који ствара и преноси усмену епiku. У њиховим збиљским животима много је догађаја који су тематизовани у усменој епици: опсада градова, четовања, напади из бусије, напади на бродове, задобијање и подела плена, отмице девојака, мегдани, тамновања и спасавања јунака из тамнице, погибије. Они који су из копненог залеђа ускакали на аустријску територију и насељавали се у Сењу вероватно су носили у свом духовном пртљагу неке песме, понајпре оне о хајдуцима. И били су спремни да стварају нове.

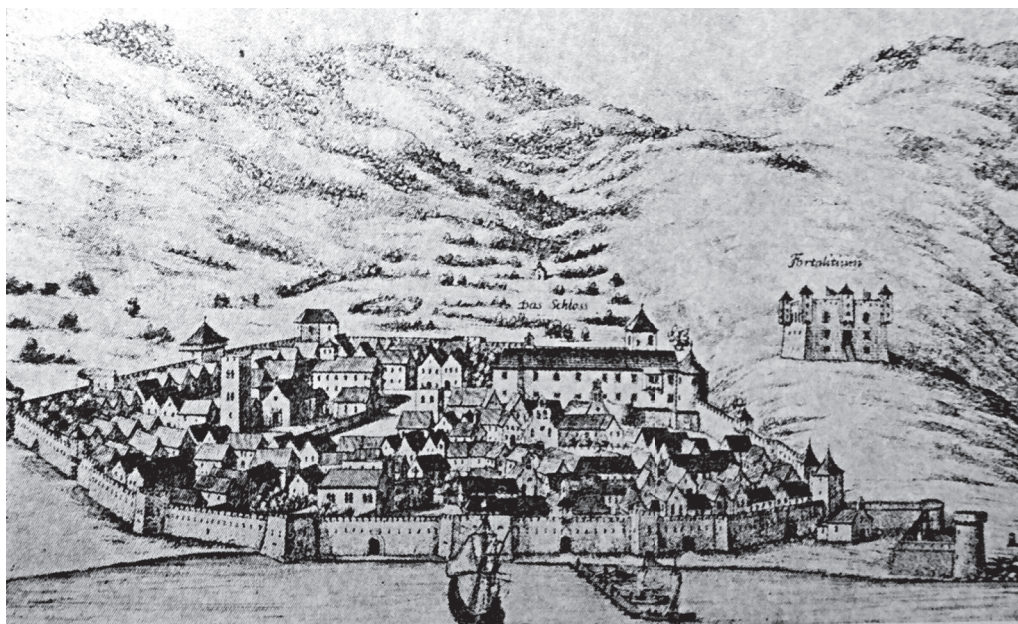
Сењ је поетски топоним знатне вредности у српскохрватским усменим песмама, појављује се у многима од њих и велики је број атрибуција којима се описује мали град (бијели/били, камени/каменити, на Крајини, кржави, зењил, честити, дивни, богати).¹⁵ Ако је ишта исторично у песмама о ускоцима, то су свакако ове атрибуције, уз све идеализације примерене јуначким песмама.

12 Horvat, J. (1990) Ivo Senjanin, uscocorum dux, *Senjski zbornik* br. 17, Senj: Gradski muzej, str. 125–130.

13 За примену и теоријско образложење истраживања сужејних модела види: Делић, Л. (2006) *Живот епске њесме: Женцда краља Вукашина у крују варијанатаа*, Београд: Завод за уџбенике. Однос Марка Краљевића и Ивана Сењанина приказан је у: Клеут, М. (1987) нав. дело, стр. 118–119.

14 Разложном нам се чини, пре свега, претпоставка по којој су епску славу нарочито стицали запевдници најамне војске. Величајући заповедника, војска је посредно осмишљавала властито крваво трајање. Када је о Марку Краљевићу реч, свакако би требало имати на уму и то да је он био последњи носилац круне Немањића, пошто је његов отац Вукашин био легитимни савладар цара Уроша, који је умро без деце. Песме о Марку Краљевићу и Ивану Сењанину (и не само о њима) разносили су људи који су се селили знаним и незнаним путевима по Балкану: мартолози (који су свој положај најамника у турској служби могли идентификовати са Марковим), власи – сточари, расељени ускоци, али и хајдуци, трговци, пребези из једне државе у другу.

15 Detelić, M. (2007) *Epski gradovi. Leksikon*, Beograd: Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, CD.

Сењ, бакорез, 1689. године

Ако није могуће прецизно одговорити на питање када се приметила стихована епска легенда о сењским ускоцима – још док су они били у пуном замаху свога ратовања или онда када су песме о славним подухватима биле компензација за губитак Сења и неизвестан живот у расејању – извесно је да су песме о Сењанима након безмало једног столећа допрле до северне Војне границе (*Ерланџенски рукопис*) и до Приморја (*Дубровачки рукопис*). Вероватно је и у међупростору било песама о Сењанима, које нису записом сачуване од заборавља.

У сваком случају, први познати записи доказ су да је рано оформљен поетски наратив погодан за приказивање сењских ускока, а затим да је опстајао у времену и простору. У потврду наведеног могу се навести само два од многих примера дугог трајања и великог простора на којима су опстајале песме о Сењанима. Сижејни модел о спасавању јунака из тамнице на молбу његове мајке записан је у *Дубровачком рукопису*, па су варијанте затим познате из рукописне заоставштине Вука Караџића, из *Хрватских народних њјесама* и доцније.¹⁶ Протагонисти, засужњени јунак (Десанчић) и његов избавитељ (Иван Сењанин), у многим варијантама именују се исто као у најстаријем запису, али је сижејни модел био погодан и да се у њега унесу имена других јунака.

Уметничка вредност ових песама, особито оних које су обухваћене Вуковим антологијским бечким издањем, врло је висока. Својим значењима ове песме

¹⁶ О томе детаљније види: Клеут, М. нав. дело, поглавље „IV. О чему певају песме о Ивану Сењанину” и „Каталог” песама. Ослобађање јунака из тамнице, са могућим варирањима сижејног модела; види: исто, стр. 226.

често прелазе границе опевања конкретне групе ратника и издвајају се у целини епског певања. Дobar пример јесте песма чувене певачице Слепе Живане „Вучко Љубичић”¹⁷, проширена варијанта једне песме *Ерланџенској рукойиса*.¹⁸ Онеобичена тачком гледишта, ова песма успоставља својеврсну критичку дистанцу према Сењанима, каква је изузетно ретка у усменим песмама које их опевају.¹⁹ То је посебно уочљиво у Живаниној варијанти, која битно развија једноставну песму о кобном покушају сењског поглавице Ивана Сењанина да поврати симболе сењског јунаштва које је заробио Вучко Љубичић.

Живанина песма почиње окупљањем Сењана у граничном простору градских врата, што је типична позиција бранилаца града, али и оних који као чета („шезде-сет Сењана”) крећу у ратнички поход. Простор је маркиран белином града („Би-јеломе Сењу на капији”) и наглашеном, хиперболисаном раскоши *алај-барјака*, који истовремено наглашава ратничку природу Сењана,²⁰ али асоцира и на друга могућа значења: мноштво, параду, свечаност. Колективност је наглашена и обједињавајућом улогом барјака („Над њима се алај-барјак вије”), а моћ заједнице, војна и економска, истиче се украсом на њему:

*Над њима се алај-барјак вије,
На барјаку средрна челенка
Од двадесет и четрири стуба,
На чекрк се за барјаком вије;
На челенки тирисџа тирейџџика.*

На бројност и заједништво, посредно, указује и лирски истанчано поређење јеке трепетљика на барјаку са шумором лишћа.²¹ За разлику од варијанте из *Ерланџенској рукойиса*, у којој је тежиште стављено на заповедника чете: он сам пије вино „баш бијелу Сењу на капији”, он смишља и покреће поход и, најзад, он бива његова главна жртва – у Живаниној верзији Иван јесте заповедник, онај који даје упутство за кретање чете, али није тако наглашено издвојен – чета је већ окупљена под барјаком и спремна на поход. Ипак, Иван одређује смрт и сврху кретања:

17 Караџић, В. (1846) *Српске народне њјесме III*, Беч: Штампарија Јерменскога манастира, бр. 61.

18 Геземан, Г. нав. дело, песма бр. 106.

19 Поједини јунаци или чак чета у целини могу бити предмет прекора. Када треба поћи у неизвесну авантуру, чета бива искушавана формулативним пуштањем одераног јарца у јелово грање, као живе слике мука које ће претрпети онај кога Турци ухвате, али и када сви „ником поникну”, увек се јави онај један јунак који ће и чети и Сењанима осветлати образ.

20 Једно од значења речи *алај* јесте војни одред, па се сходно томе алај-барјак тумачи као застава која се носи пред одредом (види: Škaljić, А. (1985) *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost, str. 83–84). Остала тумачења су свечан / свадбени и велики барјак, док реч *алај* поред војне јединице („ђе ће проћи војска на алаје”) значи и мноштво, скупина, гомила, маса, парада, помпа, свечаност.

21 *Кад с' обрне на чекрк челенка,*

*Стјоји јака тирисџа тирейџџика,
Како лисџак, кадно веџар дува.*

*Суџра ћемо њреко Веледиџа,
Да идемо њод Грачац²² у њору
Да џражимо Вучка Љубичића,
У Вучка је џушка Јуриџина,
Бриџка сабља арамбаџе Плавџе,
И обоје џоке Тадиџине,
Мркоџића и калиак и џерје;
Те Сењаном носи на срамоџу.*

Насупрот шездесеторици Сењана, Вучко Љубичић пије само с побратимом Марком Грачанином, али у сличном простору – „Грачцу на капији”. Из Марковог предлога:

*Повед', браџе, џридесетџ Грачана,
Грачани су доџи од Сењана:
Пушком диџу, како и Сењани,
Сабљом секу доџе од Сењана,*

може се наслутити и ривалство између ускочких утврђења као могући основ песме. Одбијајући да поведе Грачане у дој, Вучко Љубичић се профилише као племенити усамљени јунак, који, без обзира на опасност, сâм улази у неравноправни сукоб:

*Кад ћу млоџе расцвелиџи маџке,
Боџе нека џлаче моџа сама;
Кад ћу сеџе с браћом расџавиџи,
Боџе нека сџоџи моџа сама;
Кад ћу џубе у род оџремџи,
Боџе нека иде моџа сама.*

У даљем току песме Вучко добија и црте јунака варалице, типичног трикстера, који не побеђује само снагом и вештином већ и сналажљивошћу, лукавством и обманом.²³ Он непрепознат разговара с поглавицом Сењана (у овом делу песме Иван доследно остаје неименован, што усмерава пажњу на Сењане као колективни лик), разоткривајући се тек када га овај поновно увреди.²⁴ Ово би лако могла бити типична сцена авантуристичког филма: јунак се разоткрива пред бројчано надмоћним противницима, правда своју позицију, вичнији је оружју и, уграбивши непријатељски барјак, успева да умакне. У *Ераланиенском рукоџису* Иво Сењанин у надстрељивању с Вучком гине, пошто га пушка изневери („не уста му, но оста му

²² Градић и општина Грачац, налазе се у јужној Лици (детаљније види: [https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%93%D1%80%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%86_\(%D0%9B%D0%B8%D0%BA%D0%B0\)](https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%93%D1%80%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%86_(%D0%9B%D0%B8%D0%BA%D0%B0))) – 6. 4. 2021) Очито је да Живана Грачац доживљава и као гору / планину и као Вучков град.

²³ Види: Meletinski, E. M. (1983) *Poetika mita*, Beograd: Nolit, str. 186. i dalje.

²⁴ „Бре курва му стара мајка била!”

пуста”), док у Живаниној песми, он бива рањен у десну руку²⁵, што изазива сасвим реалистичну пометњу:

*Скуйише се шездесет Сењана,
Арамбаши усџављају крвицу,
Арамбаши ране завијају,*

у којој Вучко успева да отме барјак и умакне са свим инсигнијама сењског јунаштва. Вучково објашњење / правдање унеколико демистификује идеализовану слику епског јунака који се од руха и оружја растаје само мртав. Једино је Мркоњићева перјаница тако добијена („Згуби Петра, освоји му перје”), Плавша је ухваћен на превару („женски”), па му је зато само отпасана сабља, токе су скинуте са живог Тадије. Па и барјак, као врхунац Вучковог тријумфа, у први мах бива украден у стрци која настаје после Ивиног рањавања, али и крваво плаћен, што у песми функционише као потврда јуначког достојанства и једне и друге стране:

*Узе барјак у лијеву руку,
Бријку сабљу у десницу руку,
Пак се јунак бријком сабљом брани,
Он њојуби њридесет Сењана...*

Главно Вучково оправдање: „Све сам от’о, ништ’ украо нисам”, формулише особени ратнички кодекс, који нипошто није кантовски категорички императив. Та релативна моралност (или чак аморалност?) јавља се, посредно обликована, у низу песама. И ратничко-патријархална анегдота, уза сву своју подразумевану узоритост и чојственост, често, почива на оном моралном коду који тако ефектно формулише Живанин јунак: „Отео сам, украо га нисам!”²⁶ Истовремено, жива, динамична, узбудљива песма о узалудном покушају Сењана да поврате симболе свога јунаштва намеће питање колико је поетско стилизовање крваве прагме најамничког ратовања било један од начина преживљавања и очувања властите људскости.

Као својеврсно ољуђивање „*suogovog socijalnog рејсажа*”²⁷ најамничког ратовања могу се посматрати и узбудљиви новелистички²⁸ сижеи ускочких песама. Тако

25 Рекло би се да је одсецање руке диздару из Вргорца Цукаринићу, опевано у „Писми другој од витезова хрватских који витешки војеваше рата кандијскога и бечкога” (Kačić Miošić A. (1862) *Razgovor ugodni naroda slovenskoga*, Zagreb: Razpošilja knjižara A. Jakić, str. 311–316), трајно обележило историјску егзистенцију Ивана Влатковића и послужило као карика која је везује с митизованом поетском биографијом Ива Сењанина. Детаљно о томе види: Клеут, М. (1987) *Иван Сењанин у српскохрватским усменим песмама*, Нови Сад: Матица српска, стр.12.

26 Види: Пешикан Љуштановић Љ. (2014) Усмена анегдота од егземпла до вица, *Промишљања њрадиције: фолклорна и литерарна исџраживања: Зборник радова њосвећен Мирјани Дрндарски и Ненаду Људинковићу*, Београд: Институт за књижевност и уметност, стр. 295–304.

27 Ова синтагма је преузета од Владимира Стаменковића, који њом описује најамнички логор у Симићевој „Хасанагиници”. Stamenković, V. (1974) О „Hasanaginici” данашњој генерацији, *Scena* br. 6, str. 132.

28 Овде се као модел новеле подразумева пре свега бокачовска новела, са обратима, узбудљивим заплетима, прерушавањима, преварама. О новели види: Solar, M. (2004) *Ideja i priča*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

песма „Кунина Златија”²⁹ почива на сложеном и духовитом сижеу о вишеструком прерушавању Златије, љубе Хасан-аге Куне, која ни после девет година брака „не зна шта је мушка глава”, пошто ага љуби робиње и крчмарице, и њеном враћању некадашњем одбијеном просцу Ивану Сењанину. Прерушавање младе жене условљено је (и оправдано) тешким поремећајем социјалног поретка – удата жена девет година остаје девица поред живог мужа. Ових девет година чекања без побуне могу се посматрати и као рефлекс историјске чињенице да је у смутним временима турских освајања црква (и православна и католичка) била донела уредбу по којој бели удовац или удовица после одређеног времена могу ступати у брак, иако постоји могућност да је супружник одведен у ропство још увек жив.³⁰ После девет година девовања у браку, следећи савет мајке, Кунина Златија се двоструко прерушава – родно – постајући Арнаут Осман и професионално – постајући Јован барјактар.

„Лијепо и по реду” певач развија сиже који подсећа на приповетке из *Хиљаду и једне ноћи*. (Тако, рецимо, бајна Смарагда/Зумрута³¹ годинама влада прерушена у мушкарца, својом мудрошћу разоткрива непријатеље, а њен муж Алишар бежи од ње у љубавној постељи све док му се сама не разоткрије.) Певач прво, до детаља прати прерушавање младе жене у „турско момче младо” и њен полазак према Сењу, реалистички појашњен:

*Оде љраво Сењу дијеломе;
Добар ђојо љуше увјецдао
Под њејовим Куном Хасан-ајом
Идућ’ часјо к Сењу дијеломе,
Те јуначку чеју чејујући.*

Следи комично истицање лепоте „турског момчета”, на коју реагује и Иванова остарела мајка³²:

*Ја дих млада и осјарјех, синко,
Мушке љаве љевше вид’ла нисам!
На њему је дивно одијело
И њејову дебелу ђојашу,
Жарко ја је ојријало сунце,
Од њеј’ ждрака љо авлији дије,
Те јаркоме одсјајује сунцу.*

29 Караџић, В. нав. дело, бр. 28. Ову песму Томо Маретић убраја у свој избор песама високе уметничке вредности. Maretić, Т. (1966) *Naša narodna epika*, Beograd: Nolit, str. 21–22.

30 Види: *Историја српског народа II, Доба борби за очување и обнову државе (1371–1537)*, уредила: Калић, Ј. (1982) Београд: Српска књижевна задруга, стр. 303–313.

31 Станислав Винавер у преводу који смо користили преводи име Зумрута као Смарагда. *Арабљанске љриповејке из 1001 ноћи*, превео с француског Винавер, С. (1950) Нови Сад: Матица српска, стр. 5–55.

32 Златија је поздравља „остарјела бако!”

Прерушену кадуну, која прелази у хришћанство, и тако постаје Јован барјактар, жене Ивановом сестром Анђелијом. Свођење младенаца опевано је у комично-ласцивном тону, као „велико чудо“:

*Намјери се ђаво на ђавола,
Одмиче се једно од другоја.*

Ова непрепознатљивост прерушене жене може се тумачити као део литерарне конвенције без које песме не би било, али и као рефлекс обреда прелаза. Златија, будући удата за Хасанагу Куну више није девојка, али, будући девица, није ни удата жена. Она се, са становишта обреда налази у хиперболично продуженој лиминалној фази, па се њена непрепознатљивост може тумачити као последица суштинске амбивалентности искушеника у лиминалној фази обреда. С друге стране, њена способност да промени нежељене околности може проистацати из превратничког потенцијала лиминалности³³. Да би се поредак опет успоставио налажењем примереног мужа и Златијиним коначном интеграцијом у статус удате жене, Хасанага мора бити уклоњен. Погубивши га, Златија се свети, али и отвара могућност за интеграцију под новим именом и у новој вери. Кунина Златија, од Арнаута Османа и барајактара Јована, постаје Питома Ружица, удаје се за Ива Сењанина и мушкарац опет преузима примат, а андрогини немилосрдни ратник и осветник постаје *йишома* невеста.³⁴

Крвави сукоби са иноверцима крајишницима у опевању ускочких женидби прерастају понекад у романси блиске приче о судбинској предодређености *нашеј* јунака и девојке муслиманке.³⁵ Од романсе ове песме разликује дужина, развијеност и детаљност наратије, док их блиским романси чини наглашено присуство елемената лирског и драмског. Ово особито важи за песму „Женидба Сењанин-Тадие“.³⁶ Уводна формула у којој „седам џенерала“ и Иван капетан пију вино „Усред Сења града бијелога“, а служи их Иванов млађи брат, још увек нежељен, и

33 „[...] Обредна лиминалност садржи у себи потенцијал иновације унутар једног традиционалног друштва и културе.” Лома, А. (2005) Мистерија прага: *Обреди љрелаза* Арнолда ван Генепа на прагу свога другог столећа (предговор) у књизи: Ван Генеп, А. (2005) *Обреди љрелаза. Системајско изучавање рийуала*, Београд: СКЗ, XXX.

34 О сужејном моделу прерушавања види: Пешикан Љуштановић, Љ. (2011) Костићева „Гордана” у контексту усменог стваралаштва и обредне праксе, *Лаза Костић: 1841–1910–2010*, Београд: САНУ, стр. 237–249; Пандуревић, Ј. (2011) О епским ратницама и хајдучицама, или о игри идентитета у српској народној епизи, *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова II, Жене: род, идентитет, књижевност*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, стр. 21–31; Дракулић, Н. (2018) Делија девојка у српској усменој епизи, *Филолој* бр. 18, стр. 430–451; Делић, Л. (2019) Родна травестија: од потврђивања патријархалног канона до субверзије, *Змија, а српска: концептуализација у усменом фолклору*, Андрићград – Вишеград: Андрићев институт, стр. 263–273.

35 Сличне песме само са обрнутим вредносним предзнаком (хришћанка чека и прижељкује муслиманског јунака) певали су и муслимански певачи.

36 Караџић, В. (1935) *Српске народне љјесме. Књига седма у којој су љјесме јуначке средњљјех времена*. Предговор написао и приредио Љуб. Стојановић. Београд: Друго државно издање, бр. 6.

тима јасно издвојен из повлашћене групе градских заповедника, прераста у драматични сукоб међу браћом. Док Иван са задовољством прихвата понуду било које од седам генералских кћери:

*Хвала вама, седам џенерала,
На доброји и на ђевојкама,
На ум имам оженић' Тадију,
Баш од васке једној џенерала,*

Тадија „људо иштети”, супротстављајући се старијем брату, пошто се заветовао да ће се оженили само „Туркињом из турске Крајине, / Милом секом Мује и Алије, / Још Ајкуном лијепог ђевојком”. Драматичност сукоба наглашена је Ивановом реакцијом. Он непослушног брата својеручно баца „на дно у тамницу”. Лирске елементе у дугу и распричану песму уноси и снаха, која спасава девера и даје му мужевљево оружје, као и сусрет прерушеног Тадије („ја сам гаваз Мусе капетана”) с девојком. Као што Тадија чезне за њом, тако и Ајкуна чека и прижељкује Тадију, којег никада није видела већ ју је занела јунакова гласовитост. У мноштву сличних песама, ову издваја управо наглашеније истицање лирског. У целом корпусу обухваћеном базом података Мирјане Детелић и инжењера Бране Томића³⁷, који сачињавају Вукове збирке, *Пјеванија Симе Милутиновића*, збирка Матице хрватске и збирке Косте Хермана и Есада Хаџиомерспахића, само се у овој песми јавља опомена девојци коју јунак ставља иза себе на коња:

*Држ' се добро, сестјро Мујајина,
Да ти вјештар не йонесе младу.*

Лирско и драмско преплићу се и када тешко рањени Тадија више мисли на судбину девојке него на властити живот:

*Душо Ајко, лијеја ђевојко,
Занеси ме украј друма йуша.
Од мене ти Бојом йросио било,
Узми моја йрешила дорина,
Па се врати у йурску Удбину,
Мујо ће ти добро дочекаћи,
Кад сајледа Ивова дорина.
Кажи, душо, да си йреварена,
Никад йеде йрекорећи неће.*

37 После смрти ауторке, овај драгоцен дар Мирјане Детелић више није на сајту Народне библиотеке, што демонстрира срамотну небригу за властиту културу и њене посленике. База је, на срећу, и даље доступна на адреси <http://monumentaserbica.branatomic.com/epp/>.

Девојка остаје уз драгана, склања га у пећину и пуца, бранећи га од Удбињана, који улазе у пећину да би погубили Тадију³⁸ и да би „пушком хаберником” дозивала Сењане. После крвавог доја пред пећином, лирски нежно звучи и Тадијино подучавање девојке да приђе Ивану и пренесе му да је Тадија жив, али тешко рањен. Срећан исход песме није само формулативно покрштавање иноверке и свадба већ, пре свега, породична нежност која се успоставља између снахе и девера. Иван обећава Ајкуни да је неће прекорити и да ће је достојно удомити ако Тадија не преживи, прстенује је и дарује, померајући епско тежиште песме ка породичном лирском аспекту.

Узоритост ликова и збивања у песми не заснива се само на историјском искуству и памћењу³⁹, већ, у готово једнакој мери, на ревитализацији митске матрице. То је нарочито уочљиво у аплицирању етиолошких и есхатолошких митова на одређена историјска збивања, у цикличном схватању времена, у обликовању и значењима простора и у специфичном „полутанству” људске и надљудске природе ликова. Истовремено, ослањајући се на историјска предања и служећи се „*njihovim 'jezikom' za pripovedanje događaja*”, ова поезија, која се развила „*u uslovima jasne konsolidacije naroda – nosilaca epske tradicije*”⁴⁰, одваја се од своје митске основе „демитологизује се”. Збивања, представе и јунаци чији се извор може тражити у домену мита и митског мишљења „историзују се” и „рационализују”. Суштинска својства митског бића или збивања постају метафора, а елементарна једноставност митске приче бива замењена сложеном, у различитим кодовима оствареном, наративом која чува, али и ресемантизује, примарна значења.

Овај процес историзације митске приче, кад је о песми реч, није иреверзибилан. У оквиру усмене поетске традиције непрестано се сусрећемо и са специфичном „митизацијом” историјског искуства и „историзацијом” мита. На конкретној поетској грађи често се доказује смисленост оног семиотичког модела по којем „*i u sinhroničnom i u dijahroničnom pogledu poetsko mišljenje zauzima neku srednju zonu između mitskog i logičko-naučnog*”⁴¹ Истовремено, однос између историјског памћења и мита, са становишта песме, показује се као преплитање, међусобно условљавање и, пре свега, као преобликовање и једног и другог домена у складу с поетском граматику усменог песништва.

38 *A ђевојка љушкy намјестила,
Цевердару даде вајру живу.
Добра љушка вајру љривајшила,
Сва чејири земљи оборила...*

39 Када је о памћењу реч, прихватљивом нам се чини теза Светозара Кољевића да анахронизам и анатопизам нису само чињеничке грешке, условљене заборављањем, већ и „начела усменог епског стварања”. Кољевић, С. (1978) Анахронизам и анатопизам: начела усменог епског стварања, *Лейооис Мајишце срјске* књ. 421, св. 4, стр. 464–483.

40 Meletinski, E. M. (1983) *Poetika mita*, preveo J. Janićijević, Beograd: Nolit, str. 280.

41 Lotman, J. M. – Uspenski, B. A. (1979) *Mit – ime – kultura*, preveo N. Petković, *Treći program*, leto 1979, str. 361–382.

Тако се трагична, али епског патоса лишена смрт историјског Ивана Влатковића суштински преобликује у једној од најлепших и најпрегнантнијих епских песама српско-хрватске усмене епике – „Смрт Сењанина Ива”.⁴²

Историјски Иван Влатковић, оптужен, заједно с братом Михом, за пљачку војних резерви, узалуд се бранио да је то жито „позајмио поштеним сењским војницима у њиховој беди и оскудици у хлебу, да је жито узео на име дуга, уз сагласност ондашњег сењског капетана, а да је све после вратио из Жрновнице у каштел”⁴³, после више жалби, оба Влатковића су погубљена почетком јула 1612. у Карловцу.⁴⁴ Историјски споменици остављају много неизвесности: је ли била реч о пљачки, насилној отмици или је реч о позајмици, како је жито дељено, ко су били завидљивци које Влатковић помиње, колико је његово страдање условљено стварном кривицом, а колико променом политике према ускоцима итд. Уза све нејасноће, слуги се велики удео политичких сплетки, закулисних манипулација у које се епски јунак тешко уклапа и којима се тешко може успротивити.

Смрт Ивана Сењанина у песми добија космичке размере. Заједно с њим нестаје и опустети цео његов социјални космос: сви његови саборци, црква и свештеник који су духовно средиште града и, најзад, сам Сењ, који је јунаку дао име. Уобичајена формула „сан је лажа, а Бог је истина” изостаје у тумачењу пророчког сна Иванове мајке. Њено виђење неопозиво је попут књига цароставних и мора се остварити:

*Чујеш мене, остарила мајко!
Зло си снила, а горе ће бити,
Што је Сење шама јојанула,
Оно ће ти јусто останути;
Што л' се ведро небо проломило,
И што мјесец јаво на Ружицу,
То ће шеде Иво јојинути;
Што су зв'езде крају прибјејнуле,
То ће остати' млоге удовице;
Што ј' Даница крвава ижљејла,
То ћеш сџара остати' кукавица,
Што л' ти тица кука на Ружици,
То ће ти је одорији Турци,
А и мене сџара јојубији.*

42 Караџић, В. (1846) *Српске народне пјесме III*, бр. 31.

43 Клеут, М. (1987) *Иван Сењанин у српскохрватским усменим пјесмама*, Нови Сад: Матица српска, стр. 52.

44 „Они који су их ухапсили знали су, очито, да се Иван два пута сењске тамнице ослободио и нису хтели више да ризикују”. Клеут, М. нав. дело, стр. 55.

Упечатљива есхатолошка слика разорених небеса у свом центру као мотивацију и извориште садржи јунакову смрт.

Последњи Иванов ратни поход у „земљу Талију”, иако чува јасне рефлексе историјске егзистенције ускока, прераста овде у незаустављиво кретање ка смрти. Елеменат оностраног, хтонског, градира се у три ноћне потере. Прва црнилом без белеге слуги будућу короту:

*Црни коњи, а црни јунаци,
Црне носе око њаве чалме...*

Другу карактерише хомонимија боје и својстава:

*Б’јели коњи, а бјешњи јунаци,
Бијеле им око њаве чалме...*

Трећа је описана ефектном метонимијом:

*Црна сѝрука, а ду’ачка љушка,
Прејореле ноје до кољена,*

и прераста у сабласно, доње оваплоћење оног неумитног усуда који су у мајчином сну наговестиле небеске прилике. Слутња опште смрти и разарања окончава се смрћу јунака. Притом, изостаје било какав наговештај узрокује ли ту општу пропаст неко огрешење појединца или *наше* заједнице⁴⁵, али то само доприноси готово лирској прегнантности и заводљивој херметичности песничке слике.

У односу на историју, усмена епска песма се јасно разликује специфичним сажимањем, кондензовањем историјског времена, контаминацијом различитих конкретних судбина, митизацијом историје и историзацијом мита. Личности које су припадале различитим временима и просторима везују се у свету песме сродничким и пријатељским или непријатељским односима. Било да је реч о сабирању „силе и господства” у свадбеним поворкама, о концентрисању јунака око одређених догађаја, личности или простора значајних за националну историју, било да је реч о супротстављању достојних противника – ово згушњавање људи и збивања доприноси осмишљености епске приче, чини да се прошлост властите заједнице доведе у смислен, парадигматичан поредак, који може послужити као основ будућим делањима. О томе непосредно сведочи и усмена епика о сењским ускоцима.

45 О „пошљедњем времену” у миту и усменој епизи види: Elijade, M. (1991) *Istorija verovanja i religijskih ideja 1, Od kamenog doba do Eleusinskih misterija*, prevela V. Lukić, Beograd: Prosveta, str. 55, 146. и даље; Элиаде, М. (2000) *Асѝекѝи мифа*, перевод В. Большаков, Москва: Академический проект, стр. 61. и даље; Матицки, М. (1989) *Поновнице. Тийови односа усмене и ѝисане књижевности*, Нови Сад, стр. 64; Пешикан Љуштановић, Љ. (1997) Пошљедње вријеме у Библији и песмама из Вукових збирки, *Научни сасѝианак славистија у Вукове дане* бр. 26/1, Београд: МСЦ, стр. 185–192.

ПРИЛОГ I

АНАХРОНО ПОЉЕ ИВАНА СЕЊАНИНА⁴⁶

БРАНКОВИЋ ВУКО	ЈУРЕ СЕЊАНИН	МУСТАЈ-БЕГ ЛИЧКИ
ВЕЛАГИЋ	КРАЉЕВИЋ МАРКО	СМИЉАНИЋ / ЦМИЉАНИЋ ИЛИЈА
ГОЈЕНИ АЛИЛ	МАНДУШИЋ СТАНКО	ТАДИЈА СЕЊАНИН
ЈАНКОВИЋ СТОЈАН	МРКОЊИЋ ПЕТАР	ХРЊИЦА АЛИЛ
ЈЕЛЕШКОВИЋ МУЈО	МУЈО ОД КЛАДУШЕ	ХРЊИЦА / ХРЊИЧИЋ МУЈО

ПРИЛОГ II

СЕЊАНИ ЈУНАЦИ И ПРОТИВНИЦИ⁴⁷

АВРАМ БАРЈАКТАР	ИВО БАРЈАКТАР	ОДГОЈАК ХАЛИЛ
АЗНАДАР ЦАРЕВ	ЈАНКО ОД ВРХГОРЕ	ОРЛАНОВИЋ МУЈО
АЛ АГА ОД БИШЋА	ЈАНКОВИЋ СТОЈАН	ПАВЛЕ ХАРАМБАША
АНДРИЈАШ	ЈАМИН-АГА	ПАВО ХАРАМБАША
АНТОНИЈЕ	ЈЕЛЕЧКОВИЋ МУЈО	ПАША ОД БОСНЕ
АРАПИН ЦРНИ	ЈОВАН ДИЈЕТЕ	ПЛАВША АРАМБАША
АРНАУЧЕ МЛАДО	ЈОВАН КАПЕТАН	ПЛЕТИКОСА ПАВЛЕ
БАДЊЕВИЋ-БЕГ	ЈУГОВИЋИ ДЕВЕТ	ПОПРЖЕНОВИЋ
БАН ОД ЗАДАРЈА	ЈУРИША / ВОЈВОДА	ПРИМОРАЦ АЛЕКСА
БАН ЗАДРАНИН	ЈУРО	РАДЕ ОД КОСОВА
БАН ОД КАРЛОВЦА	КАРИМАН ЂЕХАЈА	РАДОВАН УСКОК
БАН ОД ЛЕЂАНА	КАРЛОВИЋ НИКОЛА	РАДОЈИЦА УСКОК

46 Анахроно поље једног јунака одређује се као неусаглашеност између уметничког времена и историјског времена на основу појаве у истој песми ликова чији је историјски „прототип” могуће идентификовати. Клеут, М. (1987) нав. дело, стр. 238–241. Из овог списка изостављени су тзв. „стајаћи ликови” (дужд од Млетака, бан Задранин, бан Леђанин, Хамза капетан и сл.).

47 У овај списак унети су ликови који се именују као Сењани и они који су са Сењанима били у походима, у сродничким, пријатељским или у противничким односима.

БЕГ ОД ЛИЈЕВНА	КЛАДУШАНИН / КЛАДУШКА МУЈО	РАДОСЛИЈА ПАША
БЕГ ОД СРИЈЕМА	КОВАЧИНА РАМО	РАЈКО ОД ЗМИЈАЊА
БЕГЗИЋ КАПЕТАН	КОВЧИЋ МУРАТ-БЕГ	РЕЉА
БЕГЛЕР-БЕГ	КОЗЛИЋ ХУРЕМ-АГА	САНДИЋ ЈОВАН
БОГЕТИЋ ШИМЕ	КОМНЕН БАРЈАКТАР	СЕЊАНИН БОРО
БИШЧЕВИЋ АЛИЛ	КОТАРАЦ ЈОВАН	СЕЊАНИН ВИД
БОЈЧИЋ ДЕЛАЛИЈА	КРАЉ БУДИМСКИ	СЕЊАНИН ЂУРО
БРДАРИЋ МЕРЏАН	КРАЉ ОД УДБИЊЕ	СЕЊАНИН ИВАН / ИВО ОД СЕЊА
БРИЊАНИН ВУК	КРАЉЕВИЋ АНДРИЈА	СЕЊАНИН ЈУРИША
БУДАЛИНА ТАЛЕ	КРАЉЕВИЋ МАРКО	СЕЊАНИН ЈУРЕ
ВЕЛИГИЋ СЕЈМАН	КРЊЕТИНА САВА	СЕЊАНИН МАРКИЋ
ВУЧКОВИЋ БОЖО	КУНА ОСМАН-АГА	СЕЊАНИН МАТО
ГАВРАН	КУНА ХАСАН-АГА	СЕЊАНИН НИКО / НИКОЛА
ГАВРАН БАРЈАКТАР / КАПЕТАН	ЛАТИНИН ЂУРО	СЕЊАНИН РАДЕ
ГЛАМОЧ МУХАМЕД	ЛАТИНИН ШИМО	СЕЊАНИН ТАДИЈА
ГОЈЕНИ АЛИЛ	ЛИКА МУСТАЈ-БЕГ	СЕЊАНИН ТОМО
ГОЛОШИЈА ЂУРА	ЛИЧАНИН ТАЛЕ	СИБИЊАНИН ЈАНКО
ГРАНУЛОВИЋ МАТО	ЛИЧКИ АЛАЈ-БЕГ	СИЛОВИНА МАРКО
ГРЛИЧИЋ МУСТАФА	ЛИЧКИ МУСТАЈ-БЕГ	СМЕДЕРЕВАЦ ЂУРО
ДАНИЧИЋ ЂУРО	ЉУБИЧИЋ ВУЧКО	СТИПЕ
ДЕСАНЧИЋ	МАРИЈАН / БАН	СУЛЕЈМАН ЦАР
ДЕСАНЧИЋ ВИД	МАНОЈЛО ТУЦАК	ТАНКОВИЋ ОСМАН
ДЕСАНЧИЋ ЈАНКО	МАРИНЧИЋ ВИД	ТАТУНИЦА ЛУКА
ДЕСАЧИЋ ЈУРЕ	МАРКО	ТОМА БАРЈАКТАР
ДЕСАНЧИЋ ЛУКА	МАТО	ТОМИЋ МИХОВИЛ
ДИЗДАР ОД КЛИСА	МАЏАРИН ФИЛИП	ТАНКОВИЋИ
ДУЖД ЛАТИНИН	МЕЈО ОД ВИДИНА	ТРСИЈА ЈОВАН
ДУЖД ОД МЛЕТАКА	МЕХО ОД УДВИНЕ	ЂЕЈВАН-АГА / СТАРИ
ДУКАТАР ЦАРЕВ	МИЈАТ АЈДУК	УГЉЕВИЋ СИМО
ДУКИЋ ЈОВАН	МИЛОШ	ЦМИЉАНИЋ ИЛИЈА
ЂЕНАН РОБ	МРКОЊИЋ ПЕТАР / ПЕЈО	ЦУЛАГИЋ МУЈО
ЕРДЕЉ БАН	МУЈО	ХЕНКАЛИЋ БАН
ЖЕГАРЧИЋ ГОЈКО	МУЈО ОД КРАЈИНЕ	ХРЊИЦА МУЈАГА

ЖЕРАВИЦА ВИД	МУЈО ОД УДБИЊЕ	ХРЊИЧИЋ МУЈО
ЗАКАРИЋИ	МУРАТ АРАМБАША	ЦАР ОД СТАМБОЛА
ЗЛАТОЈЕВИЋ МАТО	МУСТАФ-АГА СЕРДАР	ЧАРИЋ КАПЕТАН
ЗУКАН БАРЈАКТАР	НИКОЛА СЕРДАР	
ЗМАЈ ОГЊЕНИ ВУК	НУКАН БАРЈАКТАР	
ИБРИЋ АСАН-АГА	НУКИЋ БАРЈАКТАР	
ИБРО БАРЈАКТАР	ОГРАШИЋ СЕРДАР	

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдачић, Д. (1993) Боје у српскохрватској народној поезији, *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик* бр. 40, св. 2, стр. 285–321.
- Богишић, В. (1878) *Народне њесме из сџаријих, највише ѓриморских зайиса I*, Биоград: Српска краљевска академија.
- Геземан, Г. (1925) *Ерланџенски рукопис сџарих српскохрватских народних њесама*, Београд: Српска краљевска академија, песме бр. 64, 74, 94, 100 106, 113, 119, 122, 128, 131, 135, 143, 156, 164; <http://monumentaserbica.branatomic.com/erl>, 4. 4. 2020.
- Делић, Л. (2006) *Животи ејске њесме: Женидба краља Вукашина у крују варијаната*, Београд: Завод за уџбенике.
- Делић, Л. (2019) Родна травестија: од потврђивања патријархалног канона до субверзије, *Змија, а српска: концептџуализација у усменом фолклору*, Андрићград – Вишеград: Андрићев институт, стр. 263–273.
- Деретић, Ј. (1978) Структура епске песме „Женидба од Задра Тодора”, *Опегди из народној њесништџва*, Београд: Слово љубве, стр. [9]–43.
- Deretic, J. (b. g.) „V. Klasična redakcija narodne epike”, *Kratka istorija srpske književnosti*, https://www.rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_05.html – 4. 4. 2021).
- Detelić, M. (2007) *Epski gradovi. Leksikon*, Београд: Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, CD.
- Дракулић, Н. (2018) Делија девојка у српској усменој епизи, *Филолоџ* бр. 18, стр. 430–451.
- Караџић, В. (1846) *Српске народне њесме III*, Беч: Штампарија Јерменскога манастира.
- Караџић, В. (1935) *Српске народне њесме. Књиџа седма у којој су њесме јуначке средњијех времена*. Предговор написао и приредио Љуб. Стојановић. Београд: Друго државно издање.
- Каџић Миоџић, А. (1862) *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Zagreb: Razpošilja knjižara A. Jakić.
- Клеут, М. (1987) *Иван Сењанин у српскохрватским усменим њесмама*, Нови Сад: Матица српска.
- Клеут, М. (1994) Карактеризација лика бројем у јуначким народним песмама, *Фолклор у Војводини*, бр. 8, Нови Сад: Удружење фолклориста САП Војводине, стр. 44–51.
- Клеут, М. (2007) Стварност и анахроно поље у српско-хрватским јуначким песмама, *Научни сасџанак славистџа у Вукове дане*, бр. 36/2, стр. 91–100.
- Лома, А. (2005) Мистерија прага: *Обреди ѓрелаза* Арнолда ван Генепа на прагу свога другог столећа (предговор) у књизи: Ван Генеп, А. (2005) *Обреди ѓрелаза. Сисџемајско изучавање риијуала*, Београд: СКЗ, стр. [VII]–XLI.

- Љуштановић Пешикан, Љ. (2007) Карактеризација епског јунака бојом, *Стијанаја село зайали. Оіледі о усменој књижевности*, Нови Сад: ДОО Дневник – Новине и часописи, стр.144–155.
- Maretić, T. (1966) *Naša narodna epika*, Beograd: Nolit.
- Meletinski, E. M. (1983) *Poetika mita*, Beograd: Nolit.
- Пандуревић, Ј. (2011) О епским ратницама и хајдучицама, или о игри идентитета у српској народној епизи, *Српски језик, књижевности, уметности: зборник радова II, Жене: род, идентитет, књижевности*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, стр. 21–31.
- Пешикан Љуштановић, Љ. (2011) Костићева „Гордана” у контексту усменог стваралаштва и обредне праксе, *Лаза Костић: 1841–1910–2010*, Београд: САНУ, стр. 237–249.
- Пешикан Љуштановић, Љ. (2014) Усмена анегдота од егземпла до вица, *Промишљања традиције: фолклорна и литерарна исцртавања: Зборник радова посвећен Мирјани Дрндарској и Ненаду Љубинковићу*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Софрић Нишевљанин, П. (1990) *Главније биље у народном веровању и њевању код нас Срба*, Београд: БИГЗ, стр. 75–76; фототипско издање.
- Stamenković, V. (1974) О „Hasanaginici” данашњој генерацији, *Scena* br. 6, str. 132.
- Stanojević, G. (1973) *Senjski uskoci*, Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Horvat, J. (1990) Ivo Senjanin, *uscocorum dux*, *Senjski zbornik* br. 17, Senj: Gradski muzej, str. 125–130.
- Škaljić, A. (1985) *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Marija Kleut – Ljiljana Pešikan Ljuštanović

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Serbian Literature

USKOKS OF SENJ: REALITY AND ORAL POETIC FICTION

Abstract: *The paper examines Uskok poems, especially those dedicated to the Uskoks of Senj, primarily from the point of view of the relationship between epic poems and history. The people of Senj worked from 1537 to 1617, fighting as paid soldiers or volunteers on the side of the Austrian Monarchy, but also going on campaigns on their own, fighting almost to the same extent with the Turkish invaders and the Christians from the wider region. In contrast to the relatively short period of eight decades of their historical presence, the people of Senj have survived in the oral epics in a very wide Balkan area over a long period of time covering a wide anachronistic field. The paper presents an assumption that the Uskoks of Senj were a warrior-patriarchal world, one that has created and spread oral epics. There were many events in their real lives that were themed in the oral epics. In addition, those who jumped from the mainland to the Austrian territory and settled in Senj probably carried some songs/poems in their spiritual baggage, primarily those about Hajduks. And they were ready to create new ones. Thus, the first known records are proof that the early poetic narrative was suitable for depicting the Uskoks of Senj, and then that it survived in time and space. In certain interpretations, to which the second part of the work is dedicated, it is shown on the basis of anthological examples of poems, how the mythical, ritual and the historical intersect in the poetics of oral epic poetry; how the anachronistic field of a particular poem is formed, whether it is about gathering “power and dominance” in wedding processions, about concentrating heroes around certain events, personalities or spaces important for national history, or about opposing worthy opponents, and how it affects the aesthetic values and meanings that are shaped in the poems; how different genre features intertwine in such*

poems (epic and epic-lyric poetry, for example); and form complex and witty, full of twists novelistic plots. All this contributes to the meaning of the epic story: it seems that the past of one's own community is brought into a meaningful, paradigmatic order, which can serve as a basis for future actions.

Key words: *Uskoks of Senj, oral epic, anachronistic field, poetic toponym, topic, topic model, mythization of history, historization of myth*